

БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО:

*сторінки біографії,
підсумки досліджень,
спогади про вченого*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИОГРАФІЇ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХЕОЛОГІЇ
МУЗЕЙ АРХЕОЛОГІЇ

КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА «ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «БІЛЬСЬК»
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО:

*сторінки біографії,
підсумки досліджень,
спогади про вченого*

Харків – Котельва
2021

Затверджено до друку Вченою радою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
протокол № 19 від 28 березня 2021 року

Редакційна колегія:

Сергій Посохов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (відп. ред.);

Віктор Аксьонов – кандидат історичних наук, зав. відділом археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова;

Леонід Бабенко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова;

Станіслав Задніков – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ігор Корост – директор КУ Історико-культурного заповідника «Більськ» Полтавської обласної ради;

Сергій Куделко – кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ольга Павлова – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Костянтин Пеляшенко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Валерій Скирда – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ірина Шрамко – кандидат історичних наук, директор Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рецензенти:

Іващенко В. Ю. – кандидат історичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Рябченко О. Л. – доктор історичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);

Сніжко І. А. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник (Харківський історичний музей імені В. Ф. Сумцова).

Б 82 **Борис Андрійович Шрамко:** сторінки біографії, підсумки досліджень, спогади про вченого / відп. ред.: С. Посохов. Харків–Котельва: ХНУ імені В. Н. Каразіна; Майдан, 2021. 276 с.

ISBN 978-966-372-824-7.

При передруку та іншому використанні матеріалів збірника посилання на джерело обов'язкове.

До збірника увійшли нариси, спогади та наукові статті, у яких автори висвітлюють різні аспекти діяльності видатного українського дослідника, фундатора Харківської археологічної школи, доктора історичних наук, професора Харківського університету – Бориса Андрійовича Шрамка, а також аналізують внесок вченого в розробку наукових проблем, пов'язаних з історією давнього населення Східної Європи в різні хронологічні періоди. Крім того, наведені у спогадах та нарисах факти розкривають складний життєвий шлях науковця, його перші кроки в археології, напрямки наукового пошуку, наукові відкриття, різні аспекти діяльності як викладача та наставника молодих вчених.

Для істориків, археологів, музейних працівників, викладачів, краєзнавців, студентів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться давньою історією та археологією.

УДК 903(4-11)"638.3"(082.1)

ЗМІСТ

Вступне слово 5

СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Борис Андрійович Шрамко: основні віхи
життєвого шляху..... 7

Кулатова І. М., Супруненко О. Б.
Борис Андрійович Шрамко 17

Шрамко І. Б. Шляхами війни 25

Шрамко І. Б. Перші кроки Бориса Шрамка
в науці 32

Бабенко Л. І. Шрамко Б. А.: на стежинках
Харківського історичного музею
імені М. Ф. Сумцова 38

ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бабенко Л. І. Курган 4 поблизу с. Веселе:
етнокультурна характеристика пам'ятки ... 43

Буйнов Ю. В. Исследования Б. А. Шрамко
археологических памятников
на новостройках Харьковской области. 50

Вертієнко Г. В. Внесок Б. А. Шрамка
у вивчення релігійних уявлень населення
Лісостепової Скіфії. 55

Горбаненко С. А. Записки на полях 66

Гречко Д. С. Б. А. Шрамко – фундатор
дослідження пам'яток скіфського часу
лісостепової частини басейну
Сіверського Дінця 70

Кашкин А. В., Приймак В. В.
Археологические исследования
Б. А. Шрамко в верховьях Ворсклы
и Псла. 73

Мураками Я. Борис Шрамко как истинный
археометаллург 77

Окatenко В. М. Іскра, що не згасає. 81

Ольговський С. Я. Кольорова металообробка
скіфського часу в дослідженнях
Б. А. Шрамка. 89

Пеляшенко К. Ю. Керамологічні студії
Бориса Шрамка 93

Полідович Ю. Б. Спогади і роздуми
про дослідження скіфського мистецтва ... 97

Пуголовок Ю. О. Наукова спадщина
професора Б. А. Шрамка в контексті
вивчення старожитностей
літописних сіверян 101

Селегеєв С. С. Б. А. Шрамко –
дослідник Хорошівського городища 107

Скирда В. В. Средневековые памятники
в исследованиях Б. А. Шрамко 110

Снітко І. А. Внесок Б. А. Шрамка
в архітектурну археологію 121

Харламова А. О. Дослідження Б. А. Шрамком
Донецького городища (літописного
міста Донець) 123

Шелехань О. В. Скіфська зброя
в дослідженнях Б. А. Шрамка 128

Шпорт А. М. Борис Андреевич Шрамко –
выдающийся ученый-археолог 134

Шрамко И. Б. Б. А. Шрамко – исследователь
Бельского городища 141

СПОГАДИ ПРО ВЧЕНОГО

Аксёнов В. С. «Боисься – не делай,
делаешь – не бойся...» 153

Андрієнко В. П. Згадуючи вчителя. 155

Бабенко Л. І. Борис Андрійович Шрамко –
крок до безсмертя у науці 159

Берестнев С. И. Один день с Б. А. Шрамко ... 162

Бойко Ю. Н. Борис Андреевич Шрамко 164

Буйнов Ю. В. Слово об учителе.....167	Дисертації, виконані під керівництвом
Венгеровський С. Б. Спогади	Б. А. Шрамка.....247
про Б. А. Шрамка.....170	Основні джерела та література
Головко О. Б. З ним ми подорожували	про Б. А. Шрамка
у просторі і часі.....173	(укладач С. Р. Марченко).....248
Григорьянц М. Н., Бейдин Г. В. Он был	
и навсегда останется для нас самым первым	
и главным наставником в археологии.....176	
Дударев С. Л. На стрежне научных связей.....178	
Заблоцький В. П. Піднятися до оппідуму.....181	
Кислий О. Є. Ворота Гелону.....184	
Колода В. В. Мої студентські роки	
із «шефом».....187	
Куделко С. М. Профессор Б. А. Шрамко	
как преподаватель.....191	
Лесков А. М. Уникальная скифская бляшка	
из Музея Пенсильванского	
университета.....193	
Литвиненко Р. О. Борис Андрійович Шрамко:	
студентські спогади з 1980-х.....195	
Мурзін В. Ю. Більське городище	
та місто Гелон.....198	
Посохов С. І., Буйнов Ю. В. Йому підвладні	
роки та століття.....199	
Пушик С. Г. Гіпотеза Гелона.....201	
Радзієвська В. Є. З історії гуртків юних	
археологів Харківщини.....211	
Скорий С. А. Він був видатним вченим	
до останнього: деякі моменти спілкування	
з професором Шрамком.....215	
Скорый С. А., Алексеев А. Ю.,	
Яблонский Л. Т. К юбилею Бориса	
Андреевича Шрамко.....219	
Ткач О. Є. Кілька слів про археологічну	
експедицію 1975 року.....224	
Федорова О. М. Згадуючи	
Бориса Андрійовича Шрамка.....226	
Цецхладзе Г. Приобщение к скифской	
археологии.....228	
Щербань А. Л. Historia est vita memoriae.....230	
ДОДАТКИ	
Список наукових праць Б. А. Шрамка	
(укладач С. А. Задніков).....233	
Статті в газетах, часописах, енциклопедіях	
та науково-популярних журналах	
(укладач С. А. Задніков).....244	
ДОКУМЕНТИ	
Борис Андрійович Шрамко – професор	
Харківського університету.	
Матеріали архіву ХНУ імені В. Н. Каразіна	
(укладач О. Г. Павлова).....255	
Нагородний лист ордена Червоної зірки	
від 25 липня 1943 р.258	
Нагородний лист ордена Червоної зірки	
від 01 липня 1944 р.259	
Нагородний лист медалі «За бойові заслуги»	
від 16 липня 1944 р.260	
Диплом кандидата історичних наук (1953 р.)..261	
Атестат доцента (1956 р.).....261	
Диплом доктора наук (1966 р.).....261	
Атестат професора (1967 р.).....261	
Диплом Заслуженого професора	
Харківського державного університету	
від 26.01.1996 р.262	
Посвідчення «Відмінник освіти України»	
(2001 р.).....262	
Рішення Харківської міської ради	
«Про присвоєння звання «Почесний	
громадянин міста Харкова»	
від 06.07.2005 р.263	
Посвідчення та нагрудний знак Почесного	
громадянина міста Харкова.....265	
Диплом Почесного громадянина	
міста Харкова.....266	
Рішення Більської сільської ради	
«Про перейменування назв вулиць	
Більської сільської ради»	
від 18.02.2016 р.267	
Рішення Харківської міської ради	
«Про перейменування об'єктів топоніміки	
міста Харкова» від 24.02.2016 р.....268	
Рішення Вченої ради ХНУ імені В. Н. Каразіна	
про присвоєння аудиторії № 5-54	
історичного факультету Харківського	
національного університету	
імені В. Н. Каразіна ім'я професора Бориса	
Андрійовича Шрамка (2021 р.).....272	

Р. О. Литвиненко

БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО: СТУДЕНТСЬКІ СПОГАДИ З 1980-х

З Борисом Андрійовичем Шрамком мені довелося зустрічатися лічену кількість разів: здається, тричі за часи свого студентства, а надалі досить рідко – на різних наукових конференціях. Однак, студентські епізоди відкарбувалися в пам'яті яскравіше й конкретніше. Два з них припадають на археологічну практику після закінчення I курсу (червень 1982 р.). Спочатку професор Шрамко приїздив до нас у Лихачівку, де ми під керівництвом А. О. Моруженко вивчали селище скіфського часу. Пригадую, як Алла Олексіївна показала Борису Андрійовичу археологічні знахідки, а потім дослідник прочитав нам лекцію про Більське городище. Посеред галявини нашого табору професор сидів на стільці, поряд лежав його пес-боксер Бой, а аудиторія розмістилася навколо (фото 1)¹. Пригадую, що під кінець лекції я, під враженням нещодавно захищеної курсової роботи з античної нумізматики, запитав у Бориса Андрійовича, чи відомі знахідки монет з Більського городища. Здається, професорові моє питання навіть сподобалось. Він відповів, що з пам'ятки походить декілька екземплярів античних монет, назвавши їх.

Друга зустріч відбулася невдовзі, за кілька днів, коли представники донецької експедиції приїхали в гості до колег з Харківського університету, які теж проходили археологічну практику під керівництвом професора Шрамка на Більському городищі. Найвиразніше запам'яталися польовий табір харків'ян, який оговтувався після зливи напередодні, а також товариський футбольний матч, протягом якого керівники обох експедицій, подібно тренерам, сиділи поруч на стільцях біля краю поля і вболівали за свої команди. І хоча донецькі футболісти програли з хокейним рахунком 5 : 1, про що свідчать їхні сумні обличчя на фото (фото 2), загальні позитивні емоції від тієї поїздки до Більська переважали.

Третя зустріч відбулася майже за три роки, навесні 1985-го, коли я вже навчався на 4 курсі. Професор Шрамко приїхав до Донецька читати спецкурс «Ранній залізний вік Європи» для студентів кафедри археології Донецького університету. Багато років потому, коли я вже працював доцентом цієї кафедри, до мене

ЛИТВИНЕНКО Роман Олександрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця.

¹ На жаль, мені не вдалося знайти фотографію 1982 р. Натомість світлина аналогічного епізоду 1983 р., яка тут публікується, цілком передає описувану подію. Фотографії, використанні в цій публікації, люб'язно надали І. Б. Шрамко зі С. А. Задніковим, а також В. К. Гриб, за що автор глибоко їм вдячний.

Фото 1. Лекція професора Б. А. Шрамка студентам 1 курсу історичного факультету Донецького університету (Більськ. 1983 р.)

Фото 2. Команда і «тренер» Донецького університету після футбольного матчу з колегами Харківського університету (Більськ. 1982 р.)

потрапив лист Бориса Андрійовича, адресований А. О. Моруженко та датований початком 1985 р.² У ньому автор дякував Аллі Олексіївні за запрошення прочитати курс лекцій, а також, посилаючись на свою зайнятість і плани, узгоджував дату свого майбутнього приїзду та деякі деталі, пов'язані з цим.

Сам спецкурс, що тривав протягом тижня й завершився заліком, виявився напрочуд цікавим і змістовним. Його відвідували не лише студенти-археологи, а іноді й деякі викладачі та співробітники університету. Нам імпонувало, що лекції читав видатний науковець, без перебільшення – класик, ім'я та праці якого відкарбувались у пам'яті ще з часів нашого першого курсу. У всьому відчувались ґрунтовність, солідність і вагомність. Ефекту додавали й деякі оціночні судження лектора, які міг собі дозволити лише науковець відповідного рангу. Наприклад, говорячи про книгу Б. О. Рибакіна «Язычество древних славян», Борис Андрійович ошелешив привчену до сакрального імені московського академіка студентську аудиторію фразою: «У Рибакіна в книзі чимало фантазії такої, незагнузданої». Іншими словами, спецкурс сприймався «НАСЛАВУ».

Якось після занять мені довелося супроводжувати Бориса Андрійовича до готелю «Україна», в якому він зупинився під час свого відрядження. Дорогою він у мене запитав, чим я займаюсь в сенсі наукової роботи. На той момент мої дослідницькі «блукання» вже завершилися, з античною нумізматикою було покінчено, а я прискореними темпами працював над новою темою по поховальних пам'ятках зрубної культури Донбасу, надолужуючи

втрачений час. Саме про це й повідомив професорові, який доволі жваво відреагував, сказавши що тема заслуговує на увагу й серед його курганних розкопок є цікаві зрубні поховання, зокрема у кам'яній скрині. Я тоді подумав, що це якісь матеріали з Харківщини, а відтак не надав їм належної уваги. І лише чверть століття потому, коли вже залишилися позаду кандидатська (по могильниках зрубної культури) і докторська дисертації, я дістався-таки до матеріалів тих розкопок, які провела влітку 1961 р. біля залізничної станції Квашине в Амвросіївському р-ні Сталінської (невдовзі – Донецької) обл. експедиція Харківського університету під керівництвом Б. А. Шрамка разом зі Сталінським історико-краєзнавчим музеєм (Шрамко 1961). Матеріали цих досліджень (мова йде про курган зрубної культури) з часом було видано (Литвиненко, Усачук 2011). Публікацію від розкопок відокремило півсторіччя, а ту пам'ятну розмову з Борисом Андрійовичем від цих мемуарів – 36 років.

Література

- Литвиненко, Р. О., Усачук, А. М. 2011. Кургани поблизу залізничної станції Квашине в Донбасі (з розкопок Б. А. Шрамка). В: Посохов, С. И. (відп. ред.). *Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Б. А. Шрамка*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, с. 198–206.
- Шрамко, Б. А. 1961. *Отчет о работе скифской археологической экспедиции Харьковского государственного университета в 1961 г.* Науковий архів ІА НАН України, ф. е., 1961/24.

² Цей лист зберігається в моєму особистому науковому архіві (у м. Донецьк), через війну наразі недоступному. Тому, на жаль, не можу вказати його точної дати й деталі змісту, які наводжу по пам'яті.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗИНА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИОГРАФІЇ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХЕОЛОГІЇ
МУЗЕЙ АРХЕОЛОГІЇ

КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА «ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «БІЛЬСЬК»
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Наукове видання

**БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО:
СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ, ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ,
СПОГАДИ ПРО ВЧЕНОГО**

Технічний редактор — *Є. В. Онишко*
Художнє оформлення — *В. А. Носань*

Підписано до друку 15.04.21. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 34,5. Наклад 100 прим. Зам. № 21-32.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.